

Kowalewski, Jan

Kartki z dziejów ruchu nauczycielskiego w Płocku przed 1919 rokiem

---

Notatki Płockie 11/3-37, 3-10

1966

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

zem z nauczycielami brali udział w powstaniu styczniowym w szeregach „Czerwonych”7).

Po powstaniu styczniowym, w okresie największej rusefikacji kraju, nauczyciele Szymański, Biernacki, Ubysz i Topoliński zakładali i prowadzili męskie progimnazja dla tej młodzieży polskiej, która nie została przyjęta do rosyjskiego gimnazjum rządowego 8).

Nauczyciele Topoliński, Szczepański, Stodółkiewicz, Grabowski i inni wspólnie ze społeczeństwem plockim przyczynili się do założenia gimnazjum z polskim językiem wykładowym, a społeczeństwo plockie kosztem 93.347 rubli wybudowało gmach szkolny przy ul. Królewieckiej. Przez dłuższy czas szkoła ta nosiła nazwę „Pierwsze gimnazjum w Płocku”, a po odzyskaniu niepodległości w 1918 r. przemianowana została na „Gimnazjum im. Władysława Jagiełły” — dzisiejsza Jagiellonka.

Nauczycielki — kobiety również nie pozostawały w tyle za mężczyznami. Zakładały one 2, 4, 7 i 8-letnie szkoły żeńskie w Płocku. Wśród energicznych nauczycielek — przełożonych pensji w tamtych czasach widzimy nazwiska: Zednickowa, Audranowa, Uebelowa, Fölker-sahmowa, Arnoldówna, Topolska, Thunówna, Aksamiłowska, Jurkowska, Strużecka, Gutkowska, Kotwicka, Kisielewska i Rościszewska 9).

Duży wpływ na rozwój myśli politycznej wśród plockiego społeczeństwa wywarły tajne, gimnazjalne organizacje młodzieżowe. Już w drugiej połowie dziewiętnastego wieku młodzież gimnazjalna prowadziła bardzo intensywną pracę samokształceniową w oparciu o własną bibliotekę, zaopatrzoną w polskie dzieła historyczne i polityczne. Mimo zakonspirowania nauczyciele carscy bibliotekę wykryli i uczynili z tego wielką sprawę z sądem nad winnymi. Na podstawie uchwały rady pedagogicznej gimnazjum rządowego wszystkich uczniów, osadzonych o przynależność do tajnej biblioteki socjalistycznej, usunęto ze szkoły. Ta surowa kara nie przestraszyła pozostałych w gimnazjum uczniów. Przeciwnie, wzmogła nienawiść do carskiego ustroju, tworzyła coraz to nowe, bardziej zakonspirowane komórki i formy pracy, mające na celu szerzenie myśli politycznej oraz obronę kultury przez naród wytworzonej.

Najbardziej masowa organizacja podziemna powstała w 1900 r. z inicjatywy Czesława Przybyszewskiego, wychowanka plockiego gimnazjum rządowego i nosiła nazwę: Towarzystwo Opieki nad Mową Ojczyzną w Płocku. Początkowo była to organizacja uczniowska, obejmująca młodzież gimnazjalną z klas 7 i 8. Z czasem Towarzystwo zostało rozszerzone i na starsze społeczeństwo pośród inteligencji pracującej miała i powiatu. Szczególnie owocną rolę w tej organizacji odegrało nauczycielstwo plockich szkół prywatnych, biorąc w niej od początku udział razem z młodzieżą.

W pierwszym okresie organizacyjnym było 60 członków. Spośród tej liczby został wybrany zarząd, który opracował statut oraz strukturę

organizacyjną obejmującą zarząd, komisję rewizyjną i różne sekcje prowadzące różne formy pracy. Najwięcej obowiązków miał pierwszy zarząd składający się z następujących osób:

1. Anna Święcicka — przedstawicielka uczniów gimnazjalnych i młodych plockanek,
2. Kazimierz Święcicki i Kowalski — przedstawiciele uczniów gimnazjalnych,
3. Czesław Przybyszewski — delegat Towarzystwa do utrzymywania łączności z tajnymi organizacjami warszawskimi,
4. Bolesław Przybyszewski — skarbnik i odpowiedzialny za bibliotekę Towarzystwa,
5. Edward Przedpełski, Mirosław Koźlakowski, Henryk Pniewski i Zygmunt Trzeciak pełnili kolejno funkcje sekretarzy zarządu Towarzystwa,
6. Z Towarzystwem Opieki nad Mową Ojczyzną współpracował dr. Aleksander Maciesza.

Od początku swej działalności Towarzystwo prowadziło różne formy pracy kulturalno-oświatowej, skupione w odpowiednich sekcjach:

- a) w kółkach i zespołach uczniowskich odbywały się tajne zebrania dyskusyjne, wykłady z historii narodu polskiego, literatury, ekonomii politycznej. Często na takie zebrania zapraszano wykładowców z Warszawy.
- b) „Biblioteka latająca” — prowadzona przez Marię Łapińską i Stanisławę Grabowską miała na celu szerzenie czytelnictwa wśród społeczeństwa plockiego. Oprócz książek rozpowszechniano czasopisma niepodległościowe, postępowe wydawane w kraju jak i sprowadzane z zagranicy: „Przegląd Wszechpolski”, „Polak” i „Krytyka”.
- c) W dniu 1 listopada 1906 r. staraniem B. Przybyszewskiego w domu Stefana Betleja, przy ul. Kolegiatnej została zorganizowana „Czytelnia Polska w Płocku” z biblioteką dla dorosłych i dzieci.

W dniu otwarcia czytelnia jej biblioteka liczyła w dziale dorosłych 1000, a w dziale dzieci 500 książek.

Zarówno czytelnia jak i biblioteka od chwili swego powstania znalazły przyjaciół i ofiarodawców pośród plockan. Oto dr. Kosmaciński, mgr K. Neumann, A. Namięcki i rodzina Chałdyńskich pośpieszyli z pomocą czytelnia-bibliotece ofiarując na jej rzecz 3 500 książek. Opiekę nad czytelnią i jej biblioteką pełnili wówczas nauczyciele gimnazjalni — Z. Niklewski, M. Olszowski i Czesław Przybyszewski. Czynności bibliotekarek wykonywały Maria Łapińska i Drobiówna.

d) Ważną sekcją Towarzystwa było „Kółko Nauczania Ludowego”, prowadzone przez Wł. Chałyńską przy czynnej pomocy Z. Bębenkowskiej, J. Benedekówny, J. Gruberskiej, L. Przybyszewskiej. Pomysłano również o dzieciach, organizując dla nich komplety nauczania, zmienione z cza-

sem na „Szkolę im. Promyka” prowadzoną pod kierunkiem nauczyciela J. Orłowskiego.

- e) Sekcję pomocy dla studiującej młodzieży prowadzili: M. Brzozowska, H. Tatkiwiczówna, St. Łapiński.
- f) Po przybyciu do Płocka młodego nauczyciela Leona Dorobka w życiu nauczycielstwa płockiego zaczęły zachodzić zmiany na lepsze. Sam Leon Dorobek po ukończeniu kursów pedagogicznych w Warszawie i zapoznaniu się z nowymi kierunkami politycznymi i oświatowymi przystąpił do pracy konkretnej nad przebudową dotychczasowego stanu rzeczy. Włączywszy się do pracy w Towarzystwie Opieki nad Mową Ojczystą wspólnie z T. Trzeciakiem i J. Orłowskim organizował zebrania dla nauczycieli szkół początkowych, aby podzielić się z kolegami płockimi nie tylko tym, co sam zdobył podczas kształcenia się, ale i tym wszystkim, co zbliżyło Polaków do wyzwolenia spod caratu i odzyskania niepodległości.
- g) Czytelnia Polska w Płocku zakładała swoje filie w różnych miejscach powiatu, a między innymi w Radziwiu, Rogozinie, Miśszewie, Strzałkowie i Cekanowie. Na rozwój czytelni duży i owocny wpływ wywarli nauczyciele.
- h) Oprócz wymienionych już form pracy Czytelnia Polska w Płocku prowadziła różne akcje: ignorowania carskich obchodów, udzielania pomocy materialnej prześladowanym unitom, robotnikom łódzkim. Kaszubom, Mazurom i dzieciom Wrześni.

Towarzystwo Opieki nad Mową Ojczystą w Płocku pod względem politycznym nie było jednolite jak Koło Oświaty Ludowej w Warszawie. W Płocku od chwili powstania Towarzystwa rysowały się dwa kierunki: drobnomieszczański i socjalistyczny spod znaku PPS, a w czasie I wojny światowej i legionowy. Mimo tej sytuacji Towarzystwo to dobrze spełniało swoje cele postawione przed społeczeństwem. Jak w Warszawie i jej okolicy — Koło Oświaty Ludowej — tak w Płocku i powiecie płockim Towarzystwo Opieki nad Mową Ojczystą odegrało bardzo owocną rolę w zakresie tajnej oświaty dla inteligencji robotników i chłopów.

Oprócz działalności tajnych organizacji młodzieżowych, rewolucyjny rok 1905 był szczególnie brzemienne w dużej wagi wydarzenia międzynarodowe i krajowe. Te z kolei mobilizowały najpierw młode, a potem i starsze pokolenia. Świadczą o tym bunt dzieci, młodzieży, wieści rodziców w mieście Płocku i powiecie płockim przeciwko caratowi jako głównemu ciemnińcy. Wiadomym znakiem buntów było omuszanie przez polską młodzież rosyjskich szkół rządowych. Wszystkie zebrania gminne w powiecie płockim uchwały wprowadzenie nauczania w języku polskim we wszystkich szkołach. Rewolucja 1905 r. wywarła na dzieci i młodzież tak wielki wpływ, że w wielu szkołach spalono godła i portrety carskie jako sym-

bole ucisku. Płocka młodzież szkolna organizowała wiece w mieście i na wsi, rozrzuciła przeciwcarskie ulotki i odezwy, zawieszając na wysokich budynkach czerwone sztandary, domagała się zmiany metod nauczania i humanizacji w szkole. Wszystkie te posunięcia młodzieży szkolnej wywarły decydujący wpływ na poglądy wszystkich nauczycieli i zmusiły do zaangażowania się po stronie sprawiedliwości społecznej i wyzwolenia narodowego¹¹⁾.

Pod wpływem strajków szkolnych 1905/1906 roku i solidaryzujących się z nimi płocezan, powstawały różne ośrodki kulturalno-oświatowe w Płocku jak Towarzystwo „Szkoła Średnia”, Stowarzyszenie „Szkoła Udziałowa” i wiele innych. Stowarzyszenie „Szkoła Udziałowa” nabyło dzięki ofiarności społeczeństwa „pensję” Wandy Thunówny przy ul. Kolegialnej i założyło w niej Polskie Gimnazjum Żeńskie w Płocku, przekształcone w 1920 r. na Gimnazjum im. Reginy Zólkiewskiej.

W tym czasie wzmożyły się kontakty warszawskich działaczy politycznych i oświatowych z płockimi nauczycielami różnych typów szkół. Dzięki nim nauczyciele płocky dowiedzieli się, że dnia 1. X. 1905 r. w Pilaszkuwie powstał Związek Nauczycieli Ludowych, a w ramach

2605
2512
ЗАПИСКА
к КОМОДИАНТА
НАЧАЛЬНИКА
ПЕДАГОГИЧЕСКОГО
ПО ДЕЛОВОМУ ЧАСТИ
г. БОЛШЕЕ

Ввиду того что в с. Кижаскуви, Пиласькувского уезда, Польской губернии, находится село Леона Доробки, а в селе разбития власти была создана группа политиков и некоторых пролетариев, в числе 20 человек, для обсуждения вопроса об устройстве охвата социал-демократической организацией в с. д.р. Кижаскуви. С целью продолжения с 5 до 12 час. вечера, тогда же участвовали разбитые по своим жилищам и деревням.

Участники обе стороны собрали, старшие, младшие, студенты Коммунистического университета, а также, учащиеся тогдашней школы в с. д.р. Кижаскуви, а также в окрестностях, где находились крестьяне и крестьянки. Тогда выдвинули программу борьбы против разбития власти и выдвинули программу, состоящую в следующем: 1) в сел. Кижаскуви, 2) в сел. Пиласькуви, 3) в сел. Кижаскуви, 4) в сел. Кижаскуви, 5) в сел. Кижаскуви, 6) в сел. Кижаскуви, 7) в сел. Кижаскуви, 8) в сел. Кижаскуви, 9) в сел. Кижаскуви, 10) в сел. Кижаскуви.

Ввиду того что в с. Кижаскуви, Пиласькувского уезда, Польской губернии, находится село Леона Доробки, а в селе разбития власти была создана группа политиков и некоторых пролетариев, в числе 20 человек, для обсуждения вопроса об устройстве охвата социал-демократической организацией в с. д.р. Кижаскуви. С целью продолжения с 5 до 12 час. вечера, тогда же участвовали разбитые по своим жилищам и деревням.

170 В. О. Д. П. ВОСКРЕСЕНСКИЙ
ГОСПОДИНУ НАЧАЛЬНИКУ ПЕДАГОГИЧЕСКОМУ

Fotokopia doniesienia o zjeździe w lipcu 1905 r. we wsi Kijaszkuwie, powiatu lipnowskiego, chłopów i nauczycieli. (Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie)

Kasy Oszczędnościowo-Zapomogowej Nauczycieli Prywatnych w Warszawie, powstały dwie równorzędne organizacje nauczycieli szkół średnich: Polski Związek Nauczycielski i Stowarzyszenie Nauczycielstwa Polskiego. Nauczyciele szkół prywatnych za przykładem Warszawy i Włocławka wypowiedzieli się po stronie Stowarzyszenia Nauczycielstwa Polskiego. Motywowali oni swoje stanowisko tym, że gdy na skutek rusyfikacji całego szkolnictwa w Płocku, usunięto ze szkół rządowych wszystkich nauczycieli Polaków, na ratunek im w tej groźnej dla społeczeństwa sytuacji przyszły szkoły prywatne. Chociaż te instytucje pozbawione były wszelkich praw państwowych — miały dla społeczeństwa płockiego doniosłe znaczenie jako schronienie wychowawcze dzieci i młodzieży, która nie mogła lub nie chciała korzystać ze szkół rządowych rosyjskich. Szkoły prywatne dając odpowiednie schronienie dzieciom i młodzieży, stały się jednocześnie warsztatami pracy dla starszych nauczycieli Polaków, usuwanych ze szkół rządowych jak i dla młodych nauczycieli, którzy zdecydowali się wybrać dla siebie ten trudny zawód. Dzięki prywatnym szkołom polska warstwa nauczycielska rozszerzyła się i umocniła. Prywatny nauczyciel Polak, pozbawiony praw państwowych jako pracownik bez jutra z konieczności odczuwał potrzebę organizowania się w celu zdobycia dla siebie koleżeńskiej pomocy moralnej, a często i materialnej. Jako obywatel drugiego rzędu stale podejrzewany o nieprawomyślność, spotykający na swej drodze życia wielkie przeszkody, bał się iść indywidualnie i dlatego zrzeszał się szybciej niż nauczyciel ze szkoły początkowej.

Kiedy w Płocku i powiecie płockim rozpoczął działalność Polski Związek Nauczycielski — nie mogłem ustalić, mimo szczegółowych badań w tym przedmiocie. Żyjący jeszcze w Płocku i powiecie płockim nauczyciele na ogół nie przypominają sobie działalności PZN. Wprawdzie niektórzy z nich podali kilka nazwisk tych nauczycieli, co do których można było wysunąć przypuszczenie, że to oni właśnie organizowali pierwsze fundamenty PZN, jednak po przeanalizowaniu ich wypowiedzi i porównaniu ich w czasie, musiały odpaść jako nie znajdujące źródłowego uzasadnienia. Wiązanie powstania PZN z przyjazdem ze Skierniewic do Płocka w roku 1914 Leona Dorobka, należą moim zdaniem, traktować jako przypuszczenie¹²⁾.

Podczas przeprowadzonych rozmów, starzy nauczyciele z powiatu sierpeckiego i lipnowskiego opowiadali, że w okresie strajków szkolnych i w czasie późniejszym w guberni płockiej działała jakaś organizacja nauczycielska. Jaka była jej nazwa nie udało mi się ustalić. Być może, że był to Polski Związek Ludowy, do którego niektórzy nauczyciele szkół początkowych należeli. Dokumenty z tamtego czasu przeważnie zaginęły. Wywiady przeprowadzone w tej sprawie nie dały pożądanego wyniku, gdyż bardzo często ważne wydarzenia wyleciały z pamięci lub zostały wypaczone.

Najprawdopodobniej z chwilą powstania Stowarzyszenia Nauczycielstwa Polskiego w Płocku niektórzy nauczyciele szkół początkowych z miasta i z powiatu płockiego przystąpili do tej organizacji jako jej członkowie. Tymbar-dziej, że statut SNP przewidywał sekcję nauczycieli szkół początkowych, która w Płocku nosiła nazwę — „sekcja nauczycieli ludowych”. Łączność między Płockiem i Warszawą odbywała się za pośrednictwem delegatów. Ogół nauczycieli szkół początkowych nie zawsze przygotowany do swego zawodu, a przede wszystkim źle uposażony nie widział dla siebie interesu przynależności do sekcji nauczycieli ludowych, podległej SNP i kierowanej przez nauczycieli szkół średnich. Dlatego też sekcja nie była w Płocku nigdy liczna.

Pierwsza wojna światowa i jej przebieg na Ziemi Płockiej — spowodowała zachwianie się podstaw organizacji nauczycielskiej. Wszczególny sposób dało się to odczuć w mieście Płocku i całej ziemi płockiej. Przyczyną tego stanu rzeczy było między innymi to, że jedni nauczyciele na skutek działań wojennych zostali pozbawieni pracy, inni zmienili miejsce pracy z tych samych powodów, a jeszcze inni zostali powołani do służby wojskowej. Niektórzy cierpieli niedostatek. Większość nauczycieli żyła nadzieją, że tocząca się wojna spowoduje jakieś zasadnicze zmiany nie tylko w położeniu nauczycielstwa i szkolnictwa, ale przede wszystkim przyczyni się do ukształtowania życia politycznego narodu polskiego, wyzwolenia narodowego i społecznego. Jednak wojna przedłużała się i społeczeństwo nie mogło czekać biernie na to, co stanie się w przyszłości. Rozwinęło więc różne akcje pomocy koleżeńskiej — materialną, kulturalną i oświatową. Szczególną rolę w tej akcji odegrali w Warszawie — Ludwik Krzywicki, Stefania Sempołowska i Mameczar, a w Płocku Roman Lutyński, Aleksander Maciesza, Adam Grabowski, Mariański, Witkowski, Grubert i wielu innych¹³⁾.

Duży wpływ na rozwój życia organizacyjnego i oświatowego w Płocku i powiecie płockim wywarł nowoprzybyły nauczyciel — Leon Dorobek. Urodził się 7. IV. 1886 r. w Cekanowie koło Płocka, w rodzinie chłopskiej. Jako dziecko wzrastał w atmosferze ruchu ludowego. Wykształcenie nauczycielskie zdobył w Warszawie w 1912 r. Po otrzymaniu dyplomu nauczycielskiego pracował krótko w pow. Skierniewickim, a następnie przeniósł się do Płocka. Leon Dorobek przez włączenie się do pracy społecznej, zwłaszcza kulturalno-oświatowej, działał pozytywnie na zatarcie się różnic społecznych między nauczycielstwem szkół średnich i nauczycielstwem szkół początkowych¹⁴⁾.

Po wycofaniu się Rosjan i wkroczeniu do Płocka wojsk niemieckich, Leon Dorobek wraz z kilku innymi nauczycielami wstąpił do płockiej milicji obywatelskiej, która przejęła wszystkie sprawy porządkowe w mieście. Była ona bardzo ruchliwa, dobrze uzbrojona i w sposób właściwy gwarantowała osobiste i mająt-

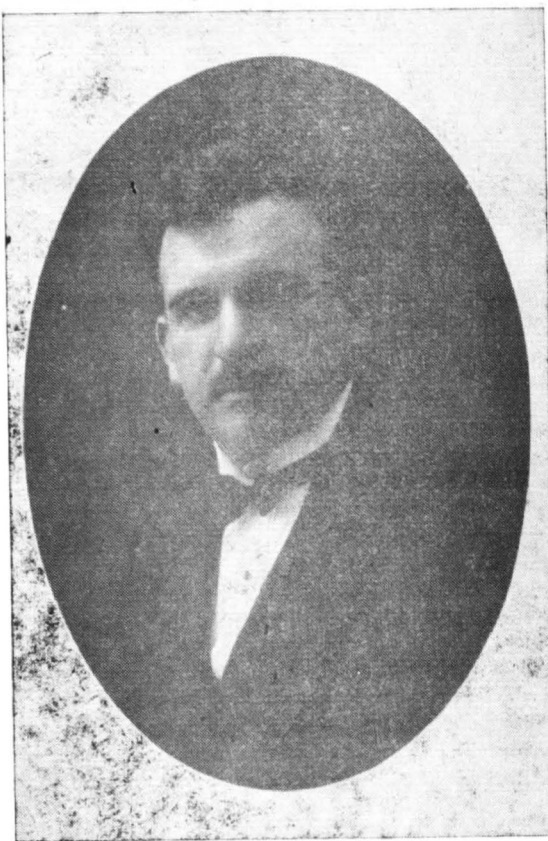
kowe bezpieczeństwo plockzan. To właśnie ruchliwość milicji, a może i jej uzbrojenie nie podobają się okupantowi niemieckiemu. Od początku czerwca 1915 r. dała się zauważyć niechęć zaborców do wszelkich przejawów życia i inicjatywy społecznej milicji. I nagle w dniu 11 czerwca 1915 r. milicja plocka została rozbrojona i wywieziona do Niemiec. Leona Dorobka wraz z 14 towarzyszami osadzono w toruńskim więzieniu, jakoby za wrogi stosunek do wojskowych władz okupacyjnych. Jednak wkrótce uznano to za pomyłkę i uwięzionych zwolniono. Zwolnieni do szeregów milicyjnych już nie wrócili. Ich miejsca zajęła niemiecka milicja wojenna¹⁵⁾.

Leon Dorobek, po powrocie z więzienia, poświęcił się sprawom nauczycielskim, szkolnym i kulturalno-oświatowym. W roku 1916, razem z nauczycielem Zygmuntem Niklewskim, inspektorem szkolnym Adamem Grabowskim i działaczem Bogumiłem Przybyszewskim, został wybrany do Rady Miejskiej w Plocku. Przez cały czas kadencji wspólnie z innymi nauczycielami — radnymi miasta — walczył o rozwój oświaty i szkolnictwa. Wspólnie z Aleksandrem Macieszą domagał się polepszenia higieny w szkołach początkowych. W miarę przedłużenia się wojny zwiększyły się potrzeby opieki nad dziećmi. Nauczyciele Leon Dorobek, Bolesław Skalmowski, Wawrzyniec Sikora, Antoni Remiszewski, Zygmunt Maciejowski, Stanisław Rychter, Romuald Myśliński, Trzeciak i Mariański — weszli do komisji kwesty pod nazwą „Ratujcie dzieci”. Jako prelegenci wygłosili oni wiele odczytów w mieście i powiecie plockim na temat składania ofiar na pomoc dla biednych dzieci.

Różne formy prac społecznych, w których brali udział nauczyciele szkół średnich i początkowych, przyczyniały się do zacierania różnic społecznych między nauczycielami różnych typów szkół¹⁶⁾.

Wielkim wydarzeniem był przyjazd do Plocka w dniu 3 maja 1915 r. Władysławy Weychert Szymanowskiej, warszawskiej działaczki lewicowej nauczycielskiej, która w wypełnionej po brzegi sali teatru miejskiego, wygłosiła odczyt okolicznościowy dla nauczycieli plockich i przybyłych z sąsiednich powiatów ziem plockiej. Władysława Weychert Szymanowska w wyniku dyskusji spowodowała zjednoczenie wszystkich nauczycieli należących do SNP jak i niezorganizowanych, w jednej organizacji pod nazwą Zrzeszenie Nauczycieli Ziemi Plockiej, z zachowaniem samodzielności w ramach Zrzeszenia dla Sekcji Nauczycieli Szkół Początkowych. Poprzez Władysławę Weychert Szymanowską nauczycielstwo plockie nawiązało kontakt z Ksawerym Prausem.

Poprzednio do SNP należeli nauczyciele plockich średnich szkół prywatnych i nieliczni nauczyciele szkół początkowych z powiatu plockiego. Obecnie do Zrzeszenia Nauczycieli Ziemi Plockiej powinni należeć wszyscy nauczyciele ze wszystkich szkół miejskich i wiejskich w Ziemi Plockiej znajdujących się.

Leon Dorobek zasłużony działacz oświatowy w Plocku

Organizacyjnie Plock był główną siedzibą Zrzeszenia Nauczycieli Ziemi Plockiej. W Plocku urzędowała władza Zrzeszenia i tu podejmowała wszystkie uchwały. Zarząd Zrzeszenia składał się zwykle z 9 osób. W tej liczbie 5 nauczycieli wchodziło ze szkolnictwa średniego i 4 nauczycieli z sekcji szkół początkowych. Prezesami Zrzeszenia w latach 1915—1919 byli w pierwszej kadencji nauczyciel Grubert z „Jagiellonki” i w drugiej kadencji nauczyciel Mieczysław Olszowski z „Małachowianki”. W tym samym czasie stanowiska wiceprezesów zajmowali nauczyciele szkół początkowych — Witkowski i Leon Dorobek. Zrzeszenie miało w swoich szeregach w charakterze członka — adwokata Romana Lutyńskiego, pełniącego jednocześnie obowiązki nauczyciela języka rosyjskiego w „Jagiellonce”¹⁷⁾. Ze Zrzeszeniem, w ramach pomocy prawnej, współpracowali adwokaci: Jan Święcicki, Stefan Baliński, a później Kazimierz Mayzner.

Do działaczy Zrzeszenia Nauczycieli Ziemi Plockiej ówczesni nauczyciele zaliczali ze szkół średnich: Gruberta, Adama Grabowskiego, Julię Kisielewską, Romana Lutyńskiego, Zygmunta Niklewskiego, Mieczysława Olszowskiego, Henryka Pniewkiego, Hipolita Rościszewskiego, Zygmunta Maciejowskiego i ze szkół początkowych: Brzóske, Leona Dorobka, Jana Majewskiego, Romualda Myślińskiego, Mariańskiego, Antoniego Remiszewskiego, Stanisława Rychte-

ra, Trzeciaka, Bolesława Skalmowskiego, Warzyńca Sikorę, Zycha i innych.

We wszystkich miastach powiatowych Ziemi Płockiej, w których było co najmniej 10 nauczycieli — członków Zrzeszenia — zakładane były Powiatowe Koła Nauczycielskie, a na wsi przy takiej samej liczbie nauczycieli zrzeszonych, powoływane były Gminne Koła Nauczycielskie. Ponieważ w ówczesnych gminach nie było więcej jak 1—2 nauczycieli, dlatego dla nauczycieli pracujących w 3—4 gminach zakładano jedno gminne Koło Nauczycielskie. Pierwsze Gminne Koła Nauczycielskie w powiecie płockim powstały w Bielsku, Drobinie, Starożrebach, Wyszogrodzie Bodzanowie i Białej. W miarę rozwoju szkolnictwa zwiększała się ilość Gminnych Kół Nauczycielskich. Wprawdzie nie posiadamy drukowanych źródeł, dotyczących działalności płockich organizacji nauczycielskich sprzed 1920 r., gdyż pisanie o nich w tamtych czasach nie leżało w naszym interesie, jednak różne notatki jakie z ówczesnego okresu przechowały się, pozytywnie świadczą o tej działalności. Najważniejsze jest chyba to, że nauczycielstwo płockie, poczynając od 1915 r. nigdy nie było osamotnione. Współpracowały z nim przeważnie na prawach wzajemności — Towarzystwo Naukowe Płockie, Okręgowe Towarzystwo rolnicze, Koło Lekarskie Płockie, Towarzystwo Techniczne, Towarzystwo Ogrodniczo-Pszczelnicze, Towarzystwo Muzyczne, Płocki Oddział PCK, Macierz Szkolna, Towarzystwo Opieki nad Mową Ojczyzną, Dom Ludowy, Liga Obrony Związku Harcerstwa Polskiego i inne¹⁸⁾.

Zrzeszenie Nauczycieli Ziemi Płockiej podczas wakacji 1915 r. urządziło wykłady dla nauczycieli, brało współudział z Macierzą Szkolną przy organizowaniu kursów pedagogicznych, a jedna z uchwał zjazdu kierowników szkół średnich zobowiązywała Zrzeszenie do opracowania programów i planów dla szkół powszechnych Ziemi Płockiej¹⁹⁾.

Po opuszczeniu miasta Płocka przez władze carskie, rosyjskie gimnazja rządowe zostały zamknięte, a budynki szkolne zajęły okupacyjne władze niemieckie. Te jak i inne przyczyny spowodowały zwiększony napływ młodzieży do polskich gimnazjów. Szczególnie dało się zauważyć to w Pierwszym Gimnazjum Męskim przy ul. Królewieckiej.

Wówczas w celu ułatwienia młodzieży dalszej nauki, z inicjatywy nauczycieli Niklewskiego i Skupińskiego oraz światlejszych płoczan, postanowiono w budynku dawniej rządowym otworzyć Drugie Gimnazjum Męskie. Sprawa nie była łatwa z tego względu, że cały budynek szkolny był zajęty przez wojsko i okupacyjne władze niemieckie. Długo nie chciano zgodzić się na jego oddanie szkole.

Duże zasługi w zakresie zwrócenia budynku dla potrzeb szkoły położyli nauczyciele: adwokat Roman Lutyński i inżynier Kazimierz Kuhn. Oni to wyjednali u okupacyjnych władz nie-

mieckich zezwolenie na otwarcie w gmachu dawnej rosyjskiej szkoły średniej — prywatnego gimnazjum polskiego pod nazwą „Drugie Gimnazjum Męskie” w Płocku. Dyrektorem nowootwartego gimnazjum został inżynier Skupiński, a w 1918 roku M. Olszowski. Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości, gimnazjum to zostało upaństwowione pod nazwą „Gimnazjum im. Marszałka Stanisława Małachowskiego” — obecna Małachowianka.²⁰⁾

Staraniem nauczycieli i światlejszych mieszkańców miasta Płocka w lipcu 1915 r. została powołana Gubernialna Rada Szkolna w składzie 12 osób. W tej liczbie było 7 nauczycieli, wytypowanych przez Towarzystwo Szkół Średnich i Zrzeszenie Nauczycieli Ziemi Płockiej. Do ważniejszych zadań nowego organu szkolnego należało: opracowanie jednakowych norm postępowania w zakresie zakładania i wprowadzenia w życie sieci szkolnej, opracowanie programów dopasowanych do zmienionych warunków, gromadzenie funduszków na uposażenie dla nauczycieli oraz załatwianie wszystkich spraw wchodzących w zakres szkolnictwa. Gubernialna Rada Szkolna zorganizowała w powiatach, powiatowe rady szkolne, a w gminach i niektórych wsiach — opieki szkolne²¹⁾.

Duży wkład pracy w opracowaniu nowej sieci szkolnej dla miasta Płocka i powiatów Guberni płockiej — włożył Adam Grabowski, dyrektor Pierwszego Gimnazjum Męskiego w Płocku. Według tej nowo opracowanej sieci szkolnej, w Płocku było 11 szkół, w tej liczbie 2 szkoły dwuklasowe. Utrzymanie tych szkół w 1914/1915 r. wynosiło 20 270 rubli. Wśród 11 szkół początkowych w mieście Płocku były 3 szkoły dla dziewcząt, 3 dla chłopców i 5 mieszanych, uczyło się w nich 1100 dzieci.

Członkowie Zrzeszenia: Leon Dorobek, Roman Lutyński, Mieczysław Olszowski, Zygmunt Niklewski, Henryk Pniewski i wielu innych postanowili zorganizować Nauczycielskie Seminarium Męskie. W dniu 7 lipca 1916 r. założyli Społeczny Komitet Organizacyjny Seminarium Nauczycielskiego Męskiego w Płocku w składzie osobowym: Tadeusz Świecki, Jan Świecki, Kazimierz Kuhn, Aleksander Maciesza i Michalak. Chociaż Komitet zabrał się dość energicznie do pracy, to jednak na swej drodze napotykał na duże trudności. Lokal na potrzeby seminarium ofiarował we własnym domu przy Placu Floriańskim (Plac Obrońców Warszawy) Stefan Baliński. Natomiast z zezwoleniem na otwarcie seminarium, okupacyjne władze długo zwlekały. I dopiero w dniu 16 października 1916 r. wyraziły zgodę na otwarcie kursu przygotowawczego z przewidywaniem otwarcia w przyszłości kursów pierwszego, drugiego i trzeciego. Ze względu na to, że pierwszy kurs przygotowawczy składał się z osób starszych, władze okupacyjne zgodziły się na zamienienie go na kurs pierwszy. Nauka rozpoczęła się 10 listopada 1916 r. Pierwszą radę pedagogiczną stanowili: Aleksander Maciesza, Mieczysław Ol-

szowski, Henryk Pniewski, Zygmunt Niklewski, Roman Lutyński i Marian Okólski. Dyrektorem został wybrany jednogłośnie Hipolit Rościszewski, który przez cały czas swego urzędowania oddawał się całkowicie powierzonej mu szkole. Wiele ofiarnej pracy i serca włożył w wychowanie młodzieży na dobrych nauczycieli. Jemu też zawdzięcza społeczeństwo plockie rozwój najpierw seminarium a później i szkolnictwa powszechnego w powiecie plockim.

Początkowo seminarium utrzymywało się dzięki ofiarności ludzi dbających o oświatę. Składki ofiarodawców wynosiły od 50 do 100 rubli rocznie. Z czasem sejmiki powiatowe Ziemi plockiej przewidziały w swych budżetach odpowiednie subsydia, wynoszące w roku szkolnym 1917/1918 dziesięć tys. marek. Wpisy uczniowskie w tym samym roku wynosiły 9600 marek. Deficyty pokrywała Macierz Szkolna w Plocku, która miała swego członka w radzie pedagogicznej szkoły. Dla niezamożnej młodzieży przy seminarium był internat dla 27 uczniów, którzy za swe utrzymanie w roku szkolnym 1916/1917 płacili po 20 rubli, a w roku szkolnym 1917/1918 po 75 marek miesięcznie²²⁾.

W rok po założeniu seminarium nauczycielskiego męskiego, z reorganizacji drugiego Gimnazjum Żeńskiego Marii Gutkowskiej, powstało Seminarium Nauczycielskie Żeńskie w Plocku, przy ul. Kolegialnej 19. Otwarcie miało miejsce w pierwszych dniach września 1917 r.

Dyrektorką seminarium żeńskiego została Julia Kisielewska, której do 1918 r. w wychowaniu kandydatek na nauczycielki pomagała Maria Gutkowska. Maria Gutkowska po odejściu z Seminarium zorganizowała pensjonat dla uczennic szkół plockich.

Plockie seminaria nauczycielskie do 1918 r. pod względem poziomu nauki w zakresie przedmiotów ogólnych stały na niskim poziomie. Znacznie lepiej przedstawiało się nauczanie przedmiotów pedagogicznych. Dopiero akt państwowy Rzeczypospolitej wydany w formie dekrety z dnia 7 lutego 1919 r. „O kształceniu nauczycieli” postanowił, że kształcenie nauczycieli w odrodzonym państwie Polskim odbywać się będzie w pięcioletnich seminariach nauczycielskich, opartych programowo o siedmioletnią szkołę powszechną”. Ten dekret ustanawiający pięcioletnie seminarium nauczycielskie, byłby wyrazem zwycięstwa idei, głoszonej przez SNP od początku swego powstania a potem i Zrzeszenia Nauczycieli Ziemi Plockiej, że kształcenie nauczycieli w Polsce powinno od razu stanąć na wysokim poziomie.

Ze względu na wielkie zaniedbanie w dziedzinie oświaty w byłym zaborze rosyjskim, seminaria nie mogły nadażyć w przygotowaniu kadry nauczycielskiej. Dlatego bardzo często trzeba było uciekać się do organizowania kursów pedagogicznych zimowych i letnich dla tych wszystkich, którzy posiadali wykształcenie ogólne i chcieli zdobyć uprawnienia do nauczania w szkołach powszechnych.

Zasługi w zakresie organizowania kursów pedagogicznych dla nauczycieli Ziemi Plockiej położyli: prof. Mieczysław Olszowski, nauczyciel A. Brzuski, adwokat Roman Lutyński, nauczyciele — Adam Grabowski, Leon Dorobek, Niklewski, Henryk Pniewski, lekarz Aleksander Maciesza, adwokaci — Baliński i Święcicki oraz instruktor W. Wojtulanis.

Jeden z takich kursów, zorganizowany w 1917 r., obejmował 90 słuchaczy, w tym 56 kobiet i kosztował 8 135 marek i 125 rubli.

Na ten cel wpłynęło:

z kasy ogólnokrajowej w Warszawie 3000 marek

z sejmiku plockiego	4000 „
z powiatowej rady opiekuńczej	595 „
z Rady Szkolnej gminy Regimin	240 „
(oraz 125 rubli)	
od Polskiej Macierzy Szkolnej	300 „
razem	8135 marek 125 rubli

W związku ze stałym rozwojem handlu na Mazowszu Plockim zaistniała konieczność powołania do życia odpowiedniego typu szkoły zawodowej w Plocku. Społeczeństwo plockie wspólnie z nauczycielstwem od 1900 r. ubiegało się u administracyjno-oświatowych władz carskich o zorganizowanie jakiejś szkoły handlowej. Wszystkie próby pozostały bez rezultatu, dopiero w dniu 16 września 1915 r. po wycofaniu się z Plocka wojsk rosyjskich zostały otwarte sześciomiesięczne Kursy Handlowe. Zajęcia odbywały się w godzinach popołudniowych. Wykładano na nich arytmetykę handlową, buchalterię korespondencyjną, ekonomię polityczną i prawo handlowe. Wkrótce sześciomiesięczne kursy Handlowe przekształciły się w wieczorową szkołę handlową dla pracowników handlu i przemysłu. Opiekę nad szkołą sprawowali: F. Wagner, A. Gasparski, M. Lewandowski, M. Majde i J. Sarna. Kierownikiem szkoły był Leonard Winnicki. W 1917/1918 r. szkolnym uczęszczało do niej tylko 50 uczniów. Utrzymywana była z zadeklarowanych przez kupców i przemysłowców plockich składek, inkasowanych przez Zarząd Miejski w Plocku.

Pierwsza szkoła jednoklasowa typu rzemieślniczego zorganizowana i prowadzona przez Leona Dorobka została ulokowana w budynku szkolnym przy ul. Sienkiewicza, róg 1 Maja, naprzeciwko poczty.

Druga szkoła wieczorowa pod nazwą „Wieczorowe Kursy Rysunkowe” powstała z inicjatywy Wandy Szrajberówny i otwarta została w dniu 17 marca 1918 r.²³⁾

Według rozmów ze starymi nauczycielami — plockie nauczycielstwo w swej większości było bezpartyjne. Opierając się natomiast na raportach Komendy II Okręgu POW i raportach emisariuszki I brygady legionów, Janiny Benedekówny pseud. „Szara”, zajmującej się nau-

czaniem dzieci z ramienia Tow. Opieki nad Mową Ojczystą, nauczycielstwo plockie czynnie popierało Zjednoczone Stronnictwa Niepodległościowe, składające się z Partii Niezawisłości Narodowej, Polskiego Stronnictwa Ludowego „Wyzwolenie” i PPS — frakcji. Z tymi stronnictwami pracowały — Zrzeszenie Nauczycieli Ziemi Płockiej, Płocka Liga Kobiet, Związek Strzelecki, przekształcony na POW. i Tow. Opieki nad Mową Ojczystą. Związek Strzelecki i POW opanowane były przez młodzież gimnazjalną „Jagiellonka”. Komendantem były uczeń 7 kl. gimnazjalnej Zenon Chmielewski. Jego bliskim doradcą — Władysław Broniewski. Dzięki nim 28 kwietnia 1915 r. wyruszyli do legionów 27 ochotników, w większości uczniów „Jagiellonki”.

W raporcie Komendy II Okręgu POW z lutego 1917 r. przesłanym do Komendy Naczelnej, czytamy w końcowej części: Dzięki współdziałaniu nauczycielstwa ludowego, szczególnie na wsi, przeważający wpływ na warstwy ludowe posiada POW, która jest faktycznie kierowniczką wszystkich organizacji politycznych aktywnych, gdyż w rękach POW znajduje się ruch robotniczy ujęty w ramy dwóch związków zawodowych, jako też Stronnictwo Ludowe, które sieć swoją zarzuciło na cały okręg.

Pomimo takiego rozeznania przez Komendę POW, byli nauczyciele o poglądach komunistycznych, którzy organizowali walkę przeciwko obszarnikom w okolicach Drobina i Bodzanowa. Typowym przykładem tej walki może być Antoni Krzyżanowski, nauczyciel z Gromic,

cieszący się wielkim zaufaniem wśród robotników folwarcznych, postępowych chłopów i biedoty wiejskiej. W jego mieszkaniu zawsze było pełno ludzi różnego wieku. Wszyscy o coś pytali, radzili, prosili pomocy. Antoni Krzyżanowski wszystkich załatwiał ku zadowoleniu zainteresowanych. Był przewodniczącym rady robotniczo-chłopskiej w Bodzanowie. Za swe oddanie pracy z ludźmi, za walkę nad poprawą ich bytu, był często niepokojony przez policję²⁴).

Wprawdzie Zrzeszenie Naucz. Ziemi Płockiej było opanowane przez nauczycielstwo szkół średnich — podporządkowane SNP — to jednak jego koncepcja, dotycząca ustroju szkolnego, należy do postępowych, co stwierdza wielokrotnie Teofil Wojęński, wielki działacz związkowy.

Zrzeszenie Nauczycieli Ziemi Płockiej przez cały okres swej działalności zawsze domagało się powszechnego obowiązkowego nauczania wszystkich dzieci w wieku szkolnym, w zakresie 7 klasowej szkoły powszechnej. Temu służyła sieć szkolna opracowana przez Zrzeszenie. Koncepcja znalazła swój wyraz w Dekrecie Naczelnika Państwa z lutego 1919 r. i przyjęta została przez Sejm Nauczycielski odbyty w kwietniu 1919 r. w Warszawie.

Na Sejmie tym Polski Związek Nauczycielski Zjednoczony ze Stowarzyszeniem Nauczycielstwa Polskiego w Zrzeszeniu Nauczycieli oraz inne związki i stowarzyszenia nauczycielskie zjednoczyły się w Związek Polskiego Nauczycielstwa Szkół Powszechnych²⁵).

PRZYPISY

1. Ustawy Komisji Edukacji Narodowej, Warszawa, 1783.
2. Zarys historii ruchu ludowego, str. 26 LSW, Warszawa 1963.
3. Relacje, rozmowy, notatki.
4. Zarys historii ruchu ludowego str. 97—126, LSW Warszawa 1963
5. Wywiady, rozmowy, notatki.
6. Jak wyżej.
7. Kronika szkoły w Niegłosach.
8. Antoni Nowowiejski — Plock, str. 561—563, Plock 1917 r.
9. Jak wyżej.
10. Michał Szulkin — Strajk szkolny, str. 104—108, 128 Wrocław 1959 r.
11. a) Tomasz Szczuchura — Związek Nauczycielstwa Polskiego.
b) Kazimierz Maj — Krótki Zarys historii ruchu nauczycielskiego. Kalendarz Nauczycielski — z 1937/1958 r.
c) Paweł Sosnowski — Dzieje Stowarzyszenia Nauczycielstwa Polskiego.
12. Wywiady, rozmowy, notatki.
13. Tadeusz Świecki i Franciszek Wybult — Mazowsze Płockie w czasie pierwszej wojny światowej i powstania państwa Polskiego rok 1932.
14. Jak wyżej.
15. Jak wyżej.
16. Jak wyżej.
17. Jak wyżej.
18. Relacje, notatki.
19. T. Świecki i F. Wybult — Mazowsze Płockie w czasie pierwszej wojny światowej i powstania państwa Polskiego rok 1932.
20. Jak wyżej.
21. Jak wyżej.
22. Jak wyżej.
24. Jan Kowalewski — Notatki Płockie nr 4/30, str. 11.
25. a) Teofil Wojęński. W 25 rocznicę strajku nauczycielskiego — Biuletyn Wyd. Pes. ZNP nr 1/20.
b) Kazimierz Maj — Krótki Zarys historii ruchu nauczycielskiego. Kalendarz Nauczycielski 1957/1958.
c) Paweł Sosnowski — Dzieje Stow. Naucz. Polskiego, Warszawa 1930.